

# Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25<sup>th</sup> May, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: [econferenceseries.com](http://econferenceseries.com)

## PENSIYA TIZIMINI ISLOH QILISHNING XORIJ TAJRIBALARI VA ULARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Shomansurova Zilola Abduvaxitovna,  
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti., i.f.n.

Tursunov Zohidxo‘ja Orifovich,  
Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Mamlakatning milliy pensiya ta‘minoti tizimini rivojlantirishning o‘ziga hos xususiyatlari ham aynan jismoniy shaxslarga, ya‘ni ijtimoiy to‘lovlarni amalga oshiruvchilar uchun ularning erkin ravishda davlat ixtiyoriy pensiya ta‘minoti yoki professional pensiya ta‘minoti tizimlariga o‘z ajratmalarini o‘tkazishda erkin tanlov asosida amalga oshirishlari uchun sharoit yaratilishi muhim o‘rin tutadi. Misol uchun, Buyuk Britaniyada ish beruvchilar tomonidan yaratilgan shaxsiy pensiya dasturlari yoki professional pensiya tizimi doirasida o‘zlarining ta‘minotini davlat tizimidan qisman «chiqish» imkoniyatiga egalar. Lekin shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlarning aksariyati pensiya to‘lovlari bo‘yicha kafolatni o‘z zimmlariga olgan holda to‘lovlarni amalga oshrib borishadi.

1 – jadval Pensiya to‘lovlarni amalga oshirish davlatlar tomonidan majburiy bo‘lgan pensiya tizimi tiplari (yoshga doir pensiyalar)<sup>1</sup>

Tizim turlari	Formula turi	Jamg‘arilishi	Boshqaruv shakli	Mamlakatlar
Ijtimoiy sug‘urta	Belgilangan to‘lovlar	Birdamlik yoki qisman jamg‘ariladigan	Ommaviy	Kanada, Germaniya
Shaxsiy hisob	Belgilangan badallar	Jamg‘arma	Xususiy	Chili, Lotin Amerika davlatlari
Provident jamg‘armalar	Belgilangan badallar	Jamg‘arma	Ommaviy	Indiya, Keniya
Shartli – jamg‘armalar	Belgilangan badallar	Jamg‘arma	Davlat	Rossiya, Polsha, Frantsiya, Shvetsiya
Nodavlat pensiya fondlari	Belgilangan to‘lovlar yoki belgilangan badallar	Jamg‘arma	Xususiy	Buyuk Britaniya, Rossiya, Kolumbiya, AQSh, Yaponiya
Ish beruvchilarning majburiy pensiyalari	Belgilangan to‘lovlar yoki belgilangan badallar	Jamg‘arma	Xususiy	Avstraliya, Shvedtsariya
Shartli majburiy (mehnat shartnomasi talab qilinadigan)	Belgilangan to‘lovlar yoki belgilangan badallar	Jamg‘arilmaydigan	Xususiy	Gollandiya, Shvetsiya

<sup>1</sup> <https://www.imf.org/ru/home>- Xalqaro valyuta jamg‘armasi axborot sayti ma‘lumotlari

# Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25<sup>th</sup> May, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: [econferenceseries.com](http://econferenceseries.com)

Rivojlangan mamlakatlarning milliy pensiya tizimlari quyida keltirilgan klassifikatorlarga javob bera oladigan, o'zining xilma-xilligi bilan fuqarolar uchun maqbul sharoitlar yaratadigan mexanizmlardan tashkil topadi:

- pensiya to'lovlari yoki davlat ijtimoiy yordamlari miqdori qat'iy belgilangan to'lovlarga asoslangan tizim;
- ishchilarning ish haqi yoki eng kam oylik ish haqi miqdorlari bilan bog'liq bo'lgan pensiyalar tizimi;
- davlat tashkilotlari yoki korporativ pensiya jamg'armalari tizimi;
- turli hildagi pensiya ta'minotiga asoslangan pensiya tizimi.

Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlar o'z fuqarolariga moddiy ehtiyojlarini qondirishga yetarli darajadagi pensiyalar bilan ta'minlash uchun davlat pensiyasi tizimlarini takomillashtirishadi. Misol uchun, Gollandiya va Irlandiyada davlat o'z pensionerlari uchun ularning turmush tarzini darajasini ta'minlaydigan qat'iy miqdordagi bazaviy pensiyalar bilan ta'minlaydi. Bundan tashqari, Gollandiyada asosiy pensiya bilan birga, barcha xodimlar qo'shimcha pensiya dasturi bilan qamrab olinishiga majburlar, bu bo'yicha zaruriy normativ baza ham shakllantirilgan bo'lib, pensionerlarning pensiya miqdorlari davlat pensiyalari va unga qo'shimcha komponent evaziga "pensiyalarni qoplash koeffitsienti" 65-175% ni tashkil etadi.

Buyuk Britaniyada, Kanada va AQShda taqsimlovchi mexanizmga asoslangan davlat pensiya ta'minoti, pensionerlarning daromadlarini o'rta darajada 50-60% ni qoplasa, Germaniya, Lyuksemburg, Finlyandiya, Frantsiya va Norvegiyada mazkur ko'rsatkich oylik ish haqining 60-75% ni tashkil etadi.

Shu tariqa, deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda asosiy pensiya ta'minoti tizimi sifatida taqsimlovchi mexanizmga asoslangan hamda ish beruvchilari tomonidan ishlovchilari uchun jamg'arib boriladigan pensiya to'lovlari bilan to'ldirib borilayotgan davlat pensiya ta'minoti (solidar tizim) asosiy o'rin tutadi.

Shuningdek, ish beruvchilari tomonidan ishlovchilari uchun jamg'arib boruvchi pensiya to'lovlari mexanizmi asosan xususiy pensiya jamg'armalariga to'lovlarni o'tkazib borilishi bilan bir vaqtda, yuqori malakali xodimlarni rag'batlantirishga qaratilgan tadbirlar sifatida amalga oshiriladi.

Mazkur mexanizmlarni rag'batlantirish va rivojlantirish maqsadida aksariyat rivojlangan davlatlar ish beruvchilarning pensiya to'lovlariga soliq imtiyozlarini ko'llashadi. Germaniya, Yaponiya, Gollandiya, Buyuk Britaniya va AQShda



# Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25<sup>th</sup> May, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: [econferenceseries.com](http://econferenceseries.com)

ishlovchilarning 40% ortig'i ish joylardagi pensiya dasturlari orqali jamg'armalarni amalga oshirishadi.

Rivojlangan mamlakatlarning pensiya ta'minoti tizimining uchinchi elementi bo'lib, ishchilarning shaxsiy ixtiyoriy pensiya dasturlari asosida jamg'armalarni amalga oshirishlari hisoblanadi. Ushbu tizimlar to'liq moliyalashtirish tizimi asosida faoliyat ko'rsatib, ishlovchilar tomonidan miqdorlari aniq belgilangan to'lov (ajratma)larni amalga oshirilishini taqazo etadi. Shu bilan birga ta'qidlash joyizki, mazkur tizimda ishlovchilar va pensiya oluvchilar o'zlarining omonatlari va investitsion risklari bo'yicha o'zlari javobgar bo'ladilar.

Rivojlangan mamlakatlarda xususiy pensiya ta'minoti tizimlarida akkumulyatsiyalashgan mablag'larning miqdori turli mamlakatlarda turlicha bo'lib, Gollandiyada yalpi ichki mahsulotning 70%dan ortig'ini tashkil etsa, Buyuk Britaniya, Frantsiya va Germaniyada ushbu mamlakatlar yalpi ichki mahsulotning 5%dan ortiq summani tashkil etmaydi. Ya'ni xususiy pensiya ta'minoti tizimini rivojlanishi uchun zaruriy tashkiliy, huquqiy va iqtisodiy imkoniyat va sharoitlar yaratilgan mamlakatlarda ushbu tizimda mablag'larning jamg'arilishi nisbatan ko'proq summani tashkil etadi.

2-jadval Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda davlat pensiya ta'minoti tizimining xarakteristik ko'rsatkichlari<sup>2</sup>

Mamlakat	Pensiyaga chiqish yoshi (erkak/ayol)	Ijtimoiy to'lovlarni to'lash davri (yil)	Pensiya hisoblashda inobatga olinadigan davr	Qolash koeffitsienti (ish haqqiga nisbatan)	Pensiyalarni indeksatsiyasi mexanizmi
AQSh	65/65	35	Ijtimoiy to'lovlar to'langan barcha yillar	41%	Iste'mol narxlari indeksi
Yaponiya	65/65	40	Ijtimoiy to'lovlar to'langan barcha yillar	30%	Oylik ish haqqi
Germaniya	65/65	40	Ijtimoiy to'lovlar to'langan barcha yillar	60%	Oylik ish haqqi
Frantsiya	60/60	41	Eng yaxshi 25 yil	50%	Iste'mol narxlari indeksi
Italiya	62/57	40	Ohirgi 5 yil	80%	Iste'mol narxlari indeksi
Buyuk Britaniya	65/60	50	Ijtimoiy to'lovlar to'langan barcha yillar	20%	Iste'mol narxlari indeksi
Shvetsiya	65/65	30	Eng yaxshi 15 yil	60%	Iste'mol narxlari indeksi

<sup>2</sup> <https://www.imf.org/ru/home>- Xalqaro valyuta jamg'armasi axborot sayti ma'lumotlari

# Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25<sup>th</sup> May, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: [econferenceseries.com](http://econferenceseries.com)

Rivojlangan mamlakatlarda uchta pensiya ta'minoti tizimi, ya'ni davlatning qayta taqsimlanadigan, jamg'ariladigan va xususiy pensiya ta'minoti tizimlarning mavjudligi, bu ushbu mamlakatlarning fuqarolari uchun uchala pensiya ta'minot tiimlaridan ham bir vaqtda foydalaniladi degani emas. Kupchilik rivojlangan mamlakatlarning pensiya oluvchilari o'zlarining 40% gacha bo'lgan daromadlarini yuqorida qayd etib o'tilgan pensiya ta'minoti tizimlarining biridan ta'minlanadilar. Qolgan daromadlari esa o'zlarining omonatlari va boshqa daromadlari hisobiga qoplab boriladi.

Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda yuqorida qayd etib o'tilgan tizimlar turli hil proportsiyalarda amalda bo'lishlari mumkin va bu esa o'z navbatida ishlovchi va ijtimoiy to'lovlarni amaga oshiruvchilar uchun o'zlarining kelgusida pensiya ta'minotini bilan sug'urtalab borishlarini tizimlar tanlovi asosida amalga oshirishlari mumkinligi bilan xarakterlanadi.

Xalqaro Valyuta Fondi tomonidan 2024 yilga qadar O'zbekiston Respublikasining makroiqtisodiy prognozi amalga oshirilgan<sup>3</sup>. Mazkur davrga qadar Yali ichqi mahsulot yillik 5-6% ga o'sishi va inflyatsiya darajasi 17,5%dan 7,4% pasayishi qayd etilgan. Ushbu prognoz ko'rsatkichlari davlat pensiya ta'minoti tizimi uchun ham muhim hisoblanib, uning moliyaviy barqarorligi va daromadlarning xarajatlarni qoplashini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish uchun ahamiyatlidir. Aynan shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi davlat pensiya ta'minoti tizimining 2020-2050 yillar uchun bashorat qilinishi zururati, ya'ni pensiya tizimining uzoq muddatli rivojlanishini prognozlashtirish, pensiya islohotlarning ehtimolga eng yaqin stsenariyalarining ta'sirini modellashtirish va baholash o'tkazildi.

Hisob-kitoblar, tahlil va prognozlar 1990 yillardan boshlab Jahon bankining mijoz-mamlakatlarida pensiya siyosatini tahlil qilish vositasi sifatida ishlab chiqilgan va ishlatib kelayotgan PROST (Pension Reform Options Simulation Toolkit) modeli yordamida amalga oshirildi.

Prognoz natijalari asosan bir nechta bazaviy yo'nalishlarga shartli ravishda bo'lib o'rganildi. Xususan:

Demografik o'zgarishlar va ularning pensiya tizimiga ta'siri. So'nggi 55 yil davomida sayyoramiz aholisi ikki baravardan ortiqqa ko'paydi va BMT hisob-kitoblariga ko'ra kelgusi 11-12 yil ichida aholi ko'payishining yangi to'liqini yuz

<sup>3</sup> IMF World Economic Outlook Database, October 2018, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/02/weodata/index.aspx>



## Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25<sup>th</sup> May, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: [econferenceseries.com](http://econferenceseries.com)

berishi va 2050 yilda dunyo aholisi soni 2 milliardga ortib 9,8 milliardni tashkil etishi kutilmoqda.

1990 yillardan boshlab O‘zbekistonda boshqa sotsialistik tuzum mamlakatlari singari tug‘ilish darajasi keskin kamaydi. Tug‘ilish koeffitsienti 1991 yilda bitta onaga o‘rtacha 4,2 bola to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2000 yilga ushbu ko‘rsatkich 2,6 gacha kamaygan. So‘nggi yillarda ham tug‘ilish koeffitsienti kamayishda davom etdi, lekin bir muncha past sur‘atlarda, ya‘ni 2017 yilda bitta onaga 2,4 bola to‘g‘ri keldi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining O‘zbekiston bo‘yicha qilgan makroiqtisodiy prognozlarlariga asosan bosqichma-boqich pasayishi va 2040 yillar o‘rtalaridan boshlab har bir ayolga 1,8 bola to‘g‘ri kelishi hisob-kitob qilingan. Tug‘ilishning pasayish tendentsiyasi asosan shahar aholisi sonining oshishi, yoshlarning oliy ta‘limga qabul qilish sonining ortishi, kattaroq yoshda nikoh qurishning o‘sishi hamda aholining zamonaviy turlarga o‘tishi hamda boshqa global omillarning o‘sishi bilan bog‘liqdir.

### Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. <https://www.imf.org/ru/home-> Xalqaro valyuta jamg‘armasi axborot sayti ma‘lumotlari
2. IMF World Economic Outlook Database, October 2018, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/02/weodata/index.aspx>

